

अ.नं ३८

तिथिनिर्णय

धर्मशास्त्र

३२८ स्मृ: ६३

॥ तिथिनिर्णयकालः ॥ श्रीगणपतिं ॥

श्री गणेशाय नमः ॥ तिथिनिर्णयलिख्यते ॥ स्मृत्यर्थसारहेमाद्रिमाध
 वं निर्णयास्मृतं ॥ वीक्ष्यनिर्णयसिंधुं च स्मृतिदर्पणमादरात् ॥ १ ॥
 निर्णयोदन्वतः सारमुत्कोधारं कराम्यहं ॥ राधवोविदुषोप्रीत्येनि
 र्णयोधारनामकं ॥ तत्र तिथि विधा ॥ अधाविधा च ॥ तत्र शुभानिर्ण
 णत्वान्निर्णयामर्ह ॥ तिथ्यंतयुक्ताविधा ॥ वेधस्तसायंप्रातस्त्रि
 मुहूर्तौ त्मकप्रसारमानमाश्रयेत् ॥ कैश्चिद्विमुहूर्तेषु क्तः तिथिवि
 शेषवेध उपवासातिरिक्तः ॥ तद्यथा ॥ तत्र सौरं मानं समाश्रयेत् ॥
 नागाद्वादशनाडिसिद्धिकूपं च दत्तासिस्तथा ॥ भरतोष्टादशनाडिभि

९

९
राम

ईषयत्यंतरांतिथिं ॥ स्वकर्मकालव्यापिनीतिर्थिग्रह्याएकभाक्ते
 मध्याह्नव्यापिनीग्राह्या ॥ मध्याह्नपंचधाविभक्तदिनतृतीय
 भागः ॥ उभयदिनव्याप्तौव्याप्तौवापूर्वेतिमाधवः ॥ नक्तव्रते
 प्रदोषव्यापिनीग्राह्या ॥ उन्मात्तरेत्रिमूर्तप्रदोषः ॥ द्विमूर्तः
 केचित् ॥ दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरा ॥ शुक्लप्रतिपत् ॥ अपरा
 ह्नव्यापिनीग्राह्या ॥ तदभावंसायान्हव्यापिनीग्राह्येतिमाधवः ॥
 कृष्णप्रतिपत् ॥ पराद्वितीयातुकृष्णापूर्वाशुक्लतरेद्विहेमाद्रिः ॥
 तृतीयांभातिरिक्तासर्वापिपरैव ॥ गौरीव्रतेपिशुधामपिपूर्वा

3
ति० य० त्यक्त्वा ॥ मूर्द्धतमात्रापि परैवेति माधवाद्यः ॥ चतुर्थ्यपि गणेशव्रसा
2
तिरिक्त्वा सर्वापरैव ॥ गणेशव्रते तृतीयायुक्तेव मध्याह्नव्यापिनी
आद्या ॥ परदिने तथात्वे परा ॥ अन्यथा पूर्वैव ॥ उभयेद्युर्मध्याह्न
व्यापित्वेपि पूर्वादि न द्वये मध्याह्नव्याप्तौ परैवेति माधवः ॥ गो
राचतुर्थोव्रते तु दिनद्वयमध्याह्नव्याप्तौ वापि पूर्वैव ॥ कृष्णचतु
र्थिसंकटारव्याचंद्रोदयव्यापिनी आद्या ॥ दिनद्वयचंद्रोदयस
त्वे पूर्वा ॥ तदभावे परा ॥ पंचमीतु कृष्णपूर्वाशुक्लौत्तरतिहेमाद्रिः ॥ स
र्वापि पूर्वैवेति माधवः ॥ नागव्रते परान्यथा पूर्वैवेति निर्णयसिंधुः ॥ षष्ठी

स्कंदव्रतातिरिक्ता सर्वापि परैव ॥ सप्तमी सर्वापि सर्वमते पूर्वैव ॥ अष्टमी तु
 कृष्णा पूर्वा ॥ शुक्ला तृतीयाद्या ॥ शिववाच्यत्सवे कृष्णापि परैव ॥ नवमी सर्वा
 पि सर्वमते पूर्वैव ॥ दशमी हेमाद्रि सत्परा पूर्वावा ॥ कृष्णा पूर्वा ॥ शुक्ला
 तरेति माधवः ॥ कमलाकर उक्तं द्वापे नवमी युक्त्या ह ॥ नवमी युक्ती
 सावे द्वेषापि जौदयिंकी ग्राह्येति निर्णयः ॥ अथ एकोदशी निर्णयः ॥
 सा द्विधा शुद्धा विधा च ॥ तत्र शुद्धापि समन्वनाधिकसे हेनत्रिधा ॥ इय
 मपि द्वादशयूने समोधिकपक्षेण प्रत्येकं त्रिधा ॥ एवं नवमे द्वाविधा या अ
 प्येवमेव अष्टादशसे दायथा ॥ शुद्धसमा द्वादशी समा ॥ शुद्धसमा द्वाद

५
ति० य०

शून्यनाशुभसमहादशीअधिकोशुभरसमन्यूनदादिशीका५४॥
शुभन्यूनन्यूनदादशी५शुभन्यूननाधिकदादशीका॥६॥शुभाधिकस
महादशीका॥७॥शुभाधिकन्यूनदादशीका॥८॥शुभाधिकोधिकदा
दशीका॥९॥विधसमसमादादशीका॥१०॥विधसमसमन्यूनदाद
शीका॥११॥विधसमाधिकदादशीका॥१२॥विद्वन्यूनसमहादशीका१३
विधन्यूनन्यूनदादशीका१४विद्वन्यूननाधिकदादशीका१५विद्वाधिक
समहादशीका१६विद्वाधिकन्यूनदादशीका१७विधाधिकअधिकदा
दशीका१८तत्रादौवैष्णवनिर्णयः॥सूर्योदयात्पूर्वम्हृत्तद्वयाधिकं५

राम

विष्टैका दशशुद्धा ॥ षट्पंचाशत्तघटिका नंतरं कलयापि दशमीप्रवेशे वि
 धा ॥ विधातुसर्वथैवत्याज्या ॥ शुद्धाभेदेषु तृतीयषट् सप्ताष्टनवमपक्षेषु
 परैवोपोष्णा ॥ अन्येषु पूर्वैवेति माधवनिर्णयसिंधुः ॥ अथ स्मार्तानां स्त
 योद्वये दशमीसद्भावे विधा न्यथाशुद्धा ॥ शुद्धाभेदेषु विष्टसमादिषट्प
 क्षेषु पूर्वोपोष्नेति माधवनिर्णयसत्तरासकौतुककमलाकरादिबहु
 मतं ॥ तृतीयषट्पक्षयोः सर्वैस्तत्तरासकैरेति हेमाद्रिः ॥ एतद्वैष्णवपरमि
 तिनिर्णयसिंधुः ॥ सप्ताष्टमेदयोर्दहस्तैः ॥ सकामैश्वर्या ॥ यतीवनस्त्ववि
 धवाप्तिरुत्तराश्राया ॥ अष्टमसेदेविद्युशीतिकामैरुपवासद्वयं कार्यमिति

ति० य०

४

हेमाद्रिनिर्णयसिंधुः ॥ नवमपक्षेतुर्वेषांपरैव ॥ दशम्येकादशपक्ष
योगृहस्तेः पूर्वा ॥ यतीभिश्चोतराशाद्या ॥ द्वादशपक्षे सर्वेषांपरे
व ॥ त्रयोदशपक्षे माधवनिर्णयामृतमते सर्वेषांपूर्वा ॥ निर्णयसिंधु
स्तुमुमुक्षुणांपुत्रवतांचपरान्येषांपरैवेत्याह ॥ चतुर्दशपक्षेतुप
र्वैव ॥ तत्रापिमुमुक्षुणांपराः सर्वेषांपरैवेतिमदनरत्न ॥ पंचदशप
क्षेहेमाद्रिमाधवमतेपराः निर्णयामृतमदनरत्नमतेपूर्वा ॥ षोड
शपक्षे सर्वेषांपरैवेतिनिर्णयसिंधुः ॥ निर्णयामृतमतेपरा ॥ माध
वमतेगृहस्तेः यतिविधवावनस्तेः स्वैवोपोष्वा ॥ सप्तदशपक्षेसो

४

क्षपापक्षयविष्णुप्रीतिकामैर्यतिव नखविधवाभिः पराग्राह्या ॥ गृहस्ते
 श्वैव ॥ गृहस्तेन वक्तं कार्यमिति निर्णयसिंधुः ॥ अष्टादशपक्षे सर्व
 षांतूतरैष ॥ वेधसंदेहो ज्योतिर्विद्विः प्रतिपत्तोपराग्राह्येति केचित् ॥
 तद्वैष्णवपरमिति निर्णयसिंधुः ॥ कादत्रयांपितृश्राद्धे सति तत्क
 खापितृयज्ञशेषमाजिघ्रेदिति ॥ मद्रिमाधवादयः ॥ द्वादशीयदा
 अल्पा तदा मध्याह्निकिक्रियामपकृष्य क्त्वा प्रातरवपारणकार्य
 मिति ऐवलः ॥ संकटश्राद्धप्रदोषव्रतादौ जलेन पारणं कुर्यात् ॥ द्वाद
 स्याः प्रथमपादो हरिवासरसंज्ञस्तंबर्जयेत् ॥ इत्येकादशीव्रतानि

ति०य०

५

ष्यः ॥ द्वादशीपक्षद्वयेपि सर्वमते पूर्वा ॥ त्रयोदशी सर्वमते सिता पूर्वकि
 ष्ठापरा ॥ चतुर्दशी सर्वमते कृष्णा पूर्वासितापरा ॥ पक्षद्वयेप्युपवासेपरे
 तिमदनरत्ने ॥ मासशिवरात्रीव्रतेतुसाम्यपूर्वा ॥ प्रदोषनिशीथोमयव्या
 स्यभावे बहुरात्रिव्यापिनीयाद्यतिहेमादिः ॥ केचित्तु सप्तमे प्रदोषव्यापि
 नीमाहुः निर्णयसिंधौ प्रदोषनिशीथोमयव्याप्तैवमाद्यशिवरात्रिनिर्णयव
 त् ॥ अमापूर्णे तु क्वादानपितृदेवप्रार्थनायावासादौ परैवशाद्ये श्राद्धे अमा
 साग्निकैस्त्रिधा विभक्तदिनस्य मध्यभागे पराहस्तद्व्यापिनीयाद्या ॥ दिन
 द्वयेतत्सत्वे सर्वापराह्णगाशाद्या ॥ दिनद्वये पराह्णव्यास्यभावे शतो व्याप्तौ
 चातिथिक्षयपूर्वेति हेमादिः ॥ दिनद्वये अपराह्णव्यासादौ निमूहतावेत्पूर्वा ॥

५

निरग्निकैस्तुकुतुपकाकव्यापिनीशाद्या॥अपराहव्यापिनीशाद्यासर्वेषां॥ति
 थिसाम्येतिथिरुधोपरा॥तिथिस्तुपूर्वा॥तिथिवेषंन्येअधिका॥दिनद्व
 येअपराहस्यशंकुतेपकाकव्यापिनीशाद्येतिमधवः॥दिनद्वयेकुतुपकाक
 व्याप्तौपरा॥कुतुपकाकस्तपंचदशधाविभक्तदिनस्याष्टमोभागइतिस्मृत्य
 र्थसारः॥माधवोच्येवं॥योगकालस्तुपूर्ववेद्यतुर्थभागः॥प्रतिपदाद्यभागत्रयं
 चातत्रमध्याह्नतत्पूर्वंप्रतिपदाःसद्योतदहर्भागः॥अत्रान्होद्युधाविभा
 गः॥मध्याह्नादूर्ध्वसंध्योपरेहियागइतिमाधवः॥हेमाद्रिमतेपरादिनेप्र
 तिपञ्चतुर्थचरणेसतिद्वितीयाक्षयंगतापूर्वेहियागः॥अन्यथापरस्मिन्

ति०य०

६

वंद्रोदयदिनेयो गो नि वि दुः॥ अपराह संधौ च तुर्य चरणे पिकाय इति माधवः॥ ए
त ल्योर्ण मा परमिति निर्णयसिंधुः॥ संगं वा दूर्ध्वं मध्यान्दात् प्राकृय दा संधिः
स्तदा पौर्णिमा सद्यस्का का आ माया विरोधः॥ प्रतिपदि सायं द्वितीयास्त्रि
मुहूर्तस्य शेषे तु र्दश्या मन्वाधानं वा सजेनेयी नां संधिदिने न्वाधानं प
रेहिया गइति॥ माधवः॥ नेति क मं ग करः॥ तैत्तिरीयाणां चंद्रदर्शनदि
नेयागः॥ एवं स्मात्तान्निस्त्वालीयाकेपि संधि निर्णयस्तु मदनयारि जाते उक्तः।
एतदुक्तं भवतीत्यपक्रम्य सूर्योदयानंतरभाविन्योथाः पर्वप्रतिपद्यदिका
स्तारकीकृत्य द्वाविश्वज्याधं पूर्वदिनेधं परदिने च योज्या इति कौस्तुभा

राम
६

दयस्तुसंपूर्णपर्वसंपूर्णप्रतिपदं चैकीकृत्यप्रतिपदं च धृति कार्धपर्वणियो
 ज्यं न्यूनं ह्यर्धव न्यूनं कृत्वा संधिनिर्णय इति ॥ पिंडुपिद्वय इत्सु कात्यायना नान्या
 गदिनात्पूर्वदिने आश्वलायना नां शेषपर्वणिरुत्तमो इति श्रौत ॥ तथा पूर्वदिने अत्र
 धानं कवेक्यपार्वणश्राद्धं विधाया परदिने पूर्वांते ख्यली पाकं कृत्वा अपरा
 ह्ने पिंडुपिद्वयज्ञः कार्य इति दिक् ॥ इति संपूर्णपर्वण्यारभ्य प्रतिपदि समापनीयाप
 र्ण्येव समाप्तौ पुनः प्रणी क्ये स्त्रे विधानात् ख्यली पाके तु नायं नियम इति
 मदनपारिजातः ॥ आवर्तनाद्याग्यदिपर्वसंधिः कृत्वा तु तस्मिन् कृतेति विच
 त्याः तदैवयागः परतो यदि स्यात् ॥ तस्मिन् चिकृत्याः प्रकृतेः परेकः ॥ इत्यमावा
 स्या ॥ अथ अहणनिर्णयः ॥ तत्र सूर्यग्रहणं यास्मिन् न्यामे तस्मात्पूर्व्या मचतु

ति०य०

एयं नास्नीयात् ॥ चंद्रग्रहणे यासत्रयं ॥ वाळवृथातु राणां तु ग्रहण प्रहरात् पूर्व
 याममात्रं निषिद्धं ॥ चंद्रग्रस्तोदये दिवा नास्नीयादिमाधवः ॥ ग्रस्तास्तेषु भुक्तिं
 दृष्ट्वा अश्लीयात् ॥ सूर्यग्रस्तास्ते तूपनासः ॥ पुत्रवतां ग्रहण प्रहरात्प्राक् प्रहर
 द्वयं हित्वा भुंजी तत्रोपवास इति हेमाद्रिः ॥ पुत्रवानिति नाश्लीयादिति माधवः ॥
 यद्वा कृष्णे कादशीवत् ॥ पुत्रवान् कश्चिद्द्रष्टुं प्रकल्पयेन्नैव भुञ्ज्यादिति यू
 खे नीलकण्ठः ॥ ग्रहणांतं ग्रहणादिने वा उपवासो माहाकळः ॥ ग्रस्तमाने स्ना
 नं ॥ ग्रस्ते होमो ॥ मुच्यमाने दानं ॥ मुक्ते स्नानं च परजसलप्युद्धृतवारिणा
 स्नायादिति निताक्षरादयः ॥ अत्र वृद्धक्षयसूतके पिस्ता त्वाश्राधादिकुर्या
 दिति निर्णययसिंधुः ॥ तद्दिने प्रत्यहिके सति तद्वा स्यमानेनांमेनामेनवा

राम

७

१८

कुर्यात् ॥ इति ग्रहणानिर्णयः ॥ अथ संक्रांतिनिर्णयः ॥ तत्रमेघसंक्रमेभूगुर्ध्वं
दश१० नाडयः पुण्याः ॥ षष्ठे पूर्वाषोडश१६ मित्युनेपराषोडश१६ कर्कपूर्वा
स्त्रिंशत् ३० सिंहे पूर्वाषोडश१६ कन्यायांपराः षोडश१६ तुळ्यायांप्रागुर्ध्वदि
श१० वृश्चिके पूर्वाषोडश१६ धनुषीपराः षोडश१६ मकरेहेमाद्रिमत्तेपरम्बि
वारिंशत् ४० माधवमत्तेतुविंशतिः पराः २० कुंभे पूर्वा षोडश१६ मीनेपराः
षोडश१६ इति संक्रांतौ ॥ सायंसंक्रांतौ चोत्तरतः ॥ पुण्यकालस्तत्रापिता
वन्मिताः श्वमेव ॥ यत्र प्रागुदक्तस्तत्रापि प्रातः संक्रांतौ उदयानंतरमेव शैयः
पुण्यकालः ॥ निशीथादवाक्चेत्तदा पूर्वदिने एव पुण्यं अनंतरं चेत्तदा परदि
ने एव निशीथा एव चेत्तदा दिने द्वयंपुण्यं ॥ यदा सूर्यास्ता तूर्ध्वसमये कर्क मकर

ति०य०

संक्रांतिस्तदाहमाद्रिमत्तेमाधवमत्तेचपूर्वमेवपुण्यकाकः॥ रात्रौप्रदाषेनि
शीथेवामकरसंक्रमेमाधवमत्तेद्वितीयदिनएवपुण्यंहेमाद्रिसम्यथ
सारमत्ते॥ निशीथात्पूर्वपश्चाच्चसंक्रांतौदिनांतदिनोदयेसंक्रमेण
पंचपंचनाड्यापुण्याः॥ निर्णयसिधुस्तुप्रदाषे॥ अर्धरात्रेवामकरसं
क्रांतौपरदिनेप्रातःपंचनाडयःपुण्याः॥ निशीथानंतरंउदयंयावत्
कर्कसंक्रांतौदिनांतपूर्वदिनेपंचपंचनाडयःपुण्याःएतत्पुण्याति
शयद्योतनार्धंइतिविराधःपरिहृतः॥ इतिसंक्रांतिनिर्णयः॥ ॥चे
चशुकूपपद्दयव्यापिनीग्राह्या॥ दिनद्वयेतव्याप्तावव्याप्तौशैवैव॥

राम

चैत्रनवरात्रे तु द्वितीयुतैव ॥ नित्योत्रतैलाभ्यंगः । प्रपाददानं च ॥ शुक्लवृ
 तीयागौरीव्रते मूर्ध्नि तमात्राप्युत्तरैव । इयं मन्वाहिरपिमन्वादयः स
 र्वाः सितः पूर्वा ॥ पौर्वेण्डिकास्य । कृष्णजपराणहयाग इति हेमाद्रिः ॥
 चैत्रशुक्लनवमीरामनवमी । इयं मन्वाह्यापिनीग्राह्यादिनेद्येत
 त्सत्वे तदभावे वा पुनर्वसूयुता मप्युत्तरैव ॥ सर्वमत्तपरैव ग्राह्या ॥
 चैत्रशुक्लचतुर्दशीकुळधर्मदसनापणव्रतादौ पूर्ववत्सायंकाळ्या
 पिनीग्राह्यातिमाध्ववः ॥ तदपिसायंकाळपरं ॥ पूर्वदिनेसायंनिमूर्त्तभा
 वेपरेतिनिर्णयसिंधुः ॥ चैत्रपौर्णसीमोत्रिमूर्त्तत्वेपरान्यथापूर्वा ॥ इति

ति. य० चैत्रः ॥ अथ वैशाखः ॥ वैशाखशुक्लतृतीयापूर्वाह्नव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिन
 द्वये तद्घासो परैव ॥ गौरिव्रते मूहर्तमात्रापि परैव ॥ इयंगुगादिरपि म
 धे पंचदशी कृष्णानक्षत्रे च त्रयोदशी ॥ तृतीया माधवशुक्लानवमूर्ज
 युगादयः ॥ एताः पूर्वाह्ना ग्राह्या ॥ उदयव्यापिन्य इति स्मृत्यर्थसारः ॥
 दिनद्वये तद्घासो परैव ति हे मादि ॥ निर्णया मृतकाळ दशैतुश्राद्धवत ॥
 अपराह्ण इत्याह मनु ॥ तदिदानीं त नाने छेति ॥ इयं परशुरामजयंति
 साप्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये व्यासो परा ॥ वैशाखशुक्लचतुर्दशी
 ष्टसिंध्यै जेति ॥ इयं प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये तद्घासो अंश
 तसमव्यासो च परा ॥ विशेषव्यासे अधिकव्याप्ति मति उक्तदिनव्यासो परा ॥

राम
 १

इति वैशाखः ॥ अथ ज्येष्ठः ॥ ज्येष्ठो पौर्णिमा सावित्री व्रते पूर्व विधा ग्राह्या ॥
 अष्टादश घटिका मिता यदा चतुर्दशी तदा सावित्री व्रते परेति माधवः । कम
 व्य करानेतत्सहमानः पूर्ववेत्याह ॥ इति ज्येष्ठः ॥ अथ आषाढः ॥ आषा
 ढशुक्लैकादश्यां चातुर्मास्यव्रतः प्राप्तिं भकार्मः ॥ आषाढशुक्लैकादश्याम
 नुराधायाः गतेषु योगेन त्रिभागकते प्रथमभागयोगरहितायां पारणं
 कार्यं ॥ अस्यामेव विष्टेः शयनोत्सवः ॥ चातुर्मास्यव्रतारंभः ॥ श्रैवकाद
 श्यां वा कार्यः ॥ अषाढपौर्णिमा सीकोलिकाव्रते सायान्दव्यापिनी ग्राह्या ॥
 अस्यामेव व्याससूजाक्ता ॥ तत्र त्रिसूक्तचेत्यरा ग्राह्या ॥ इत्योषाढः ॥ अथ श्रा
 वणः ॥ श्रावणशुक्लचतुर्थ्यां अविवाहितैः कुमारिभिश्चैकविंशतिग्रंथियु

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com